

EDUCACIÓ A ESPARTA I ATENES EN ÈPOCA CLÀSSICA, SEGLE V dC.

ALBA FERNANDEZ FELIPE
CURS 2018-2019

Treball dirigit per Josep Maria Nolla i Brufau.
Facultat de Lletres, Grau en Història.
Universitat de Girona.

Agraiments

Aquest treball ha estat possible gràcies al suport que m'han donat les persones que han estat al meu costat al llarg d'aquests quatre anys. Agraïxo el suport que m'ha donat la meva família, en especial els meus pares.

Agraïxo al Doctor Josep Maria Nolla i Brufau, el meu tutor del treball de final de grau, pel suport, l'assessorament i l'acompanyament que m'ha donat al llarg d'aquest projecte.

Finalment m'agradaria donar les gràcies a totes les persones que han intervingut d'una manera o altra, sense elles aquest treball no hauria estat possible. Especialment a l'Andrea, la Laia, en Raúl, en Jordi, la Mireia i en Lluís.

Índex

Resum.....	1
Introducció.....	2
Introducció històrica.....	4
Educació espartana.....	11
Educació atenenca.....	17
Educació femenina a Esparta i Atenes.....	23
Esparta.....	23
Atenes.....	25
Mestres del segle V aC.....	27
Sofistes.....	27
Sòcrates 470 aC-399 aC.....	28
Isòcrates 436 aC-338 aC.....	30
Xenofont 428 aC -355 i 350 aC.....	31
Plató 427 aC-347 aC.....	32
Els esports en el món grec, agón i pentató.....	34
Conclusió.....	37
Fonts literàries.....	40
Bibliografia.....	40
Annexos.....	43
Glossari.....	43
Catàleg de les naus.....	50

Resum

L'educació a Esparta i Atenes al segle V aC estava clarament diferenciada a una *polis* i a l'altra. Per una banda, Esparta tenia un sistema educatiu, *agogé*, dirigit per l'estat i per a ell. Era una educació clarament militar i orientada a formar ciutadans disposats a donar la vida per la seva pàtria. La persona encarregada de dur a terme aquesta educació era el *paidonomo*. Per altra banda, a Atenes l'educació, *paideia*, era responsabilitat de la família i no de l'estat. Al segle V aC encara no estava orientada a la vida real dels atenencs, que eren camperols, artesans o petits comerciants, se seguia orientant al noble, al terratinent ric. Els nens visitaven tres mestres, el *paidotriba*, el *citarista* i el *gramatista*. L'ideal atenenc era ser un home bell i bo, per arribar a aquest ideal van organitzar tot un sistema educatiu que donava importància tant al físic com a l'intel·lecte. L'educació femenina tenia un paper rellevant a Esparta on les noies exercitaven el seu cos en la joventut igual que els nois. En canvi, a Atenes les dones quedaven recloses a casa i no trobem testimonis escrits del fet que rebessin una educació. Els mestres del segle V aC, en la seva majoria filòsofs, van tenir un paper destacat en la forma d'entendre i fer l'educació, sobre tot els Sofistes i Sòcrates. Per últim, cal destacar la importància de l'esport en el món grec. L'educació, més l'espartana que l'atenenca, estava molt marcada per l'esport, diàriament es practicaven els esports agons i les diferents proves que s'inclouien en el penthatló.

Paraules clau: agogé, Atenes, areté, didascalos, Esparta, gymnasion, kalos kagathos, paideia, paidonomos, paidotriba.

Introducció

El present treball tracta d'exposar l'educació a Esparta i Atenes al segle V aC, i com s'organitzava aquesta a ambdues ciutats. Exposo el sistema educatiu, clarament diferenciat l'una de l'altra, fixant-me en les diferents etapes, mètodes i ensenyances que rebien els joves. El principal objectiu és conèixer el sistema educatiu d'Esparta i Atenes, com es desenvolupa, qui intervé, quina pedagogia s'utilitza i quines són les principals diferències i similituds entre les dues *polis*. El segle V aC és un segle clarament marcat per la guerra i els enfrontaments, interns i externes de les *polis* gregues. El segon objectiu és conèixer com les guerres Mèdiques (492-478 aC) i les guerres del Peloponès (431-404 aC) afecten en la societat i el sistema educatiu. Aquest apartat és el cos principal del treball complementat per tres altres apartats, l'educació femenina a Esparta i Atenes, els mestres del segle V aC i els esports; agons i pentatló, tot contextualitzat amb un primer apartat d'introducció històrica.

Per tal de contextualitzar el treball primerament he fet un apartat històric. Els esdeveniments més importants del segle VI i V aC. Tot hi que el treball se centra en el segle V aC he cregut convenient introduir el segle VI aC en aquest apartat, ja que la història recent crec que influeix tant com la present. He començat explicant els òrgans polítics de cadascuna de les ciutats, a continuació he passat a parlar de les guerres Mèdiques i de les guerres del Peloponès, tenint en compte la pentecontècia, el període de 50 anys entre unes guerres i les altres, també he remarcat el paper d'algun dels dirigents més importants que van dur a terme reformes educatives.

L'educació femenina i el sexe femení en general han estat temes marginals en la història, per aquest motiu he redactat un apartat on explico l'educació femenina a Esparta i a Atenes, personalment crec que és un tema molt interessant però del qual hi ha poca informació. He realitzat aquest apartat per conèixer el paper que ocupen en la societat, com són valorades i per veure si hi ha diferències en una *polis* i una altra.

A l'apartat dels mestres introdueixo els principals filòsofs i autors de l'època. He indagat sobre la metodologia emprada i els màxims exponents en la praxis. El mètode educatiu existent algú el duia a terme i per aquest motiu he volgut conèixer qui eren, quina feina feien, quina era la seva pedagogia i els canvis que introduïren. Parlaré dels Sofistes, de Sòcrates, Isòcrates, Xenofont i Plató.

Per últim, per tal de completar el treball he afegit un apartat sobre els esports, al llarg del treball he comprovat la importància educativa de l'esport així que he volgut plasmar quines proves esportives es realitzaven i perquè eren importants. Centrant-me en les proves olímpiques, agons i pentatló.

Per realitzar el treball primerament vaig escollir un tema. L'àmbit d'estudis ja el tenia clar, volia fer-ho sobre la història antiga a Grècia. El tema de l'educació crec que és molt interessant i, ja que vull fer el màster en educació i faig història vaig pensar que estaria bé fer-ho sobre l'educació en un període com el segle V aC. Abans de donar per vàlid el tema vaig fer una primera cerca d'informació per tal de valorar quina quantitat de llibres i fonts podia trobar.

Un cop vaig tenir definit el tema vaig començar a cercar la bibliografia completa, quan trobava un llibre del qual podia extreure informació revisava la seva bibliografia, d'aquest llibre podia extreure dos o tres títols més. Vaig acabar amb una bibliografia de més de 50 títols, dels quals uns 20 els vaig suprimir, ja que no tenien suficient informació, no eren del període en concret o aquella informació la tenia més completa en altres llibres.

El cos del treball l'he anat redactant per temàtiques. Llegia un conjunt de llibres sobre un dels apartats i el redactava, primer sempre feia un buidatge de cada llibre i després ho posava en comú amb els altres. Aquesta redacció li enviava al meu tutor, en Josep Maria Nolla i Brufau, per tal que fos revisada i correcta.

Finalment he afegit les imatges que he considerat adients per un major enteniment del treball i he redactat la introducció i la conclusió. Per últim he afegit una sèrie d'annexos que crec que poden ser interessants i que complementen aspectes importants del treball.

Introducció històrica

Aquest treball està centrat en l'educació a Atenes i Esparta en època clàssica, en el segle V aC. Per tal de situar-nos faré una introducció històrica del moment i també anterior per entendre la complexitat social i política que porten a un model educatiu molt diferenciat en un lloc i en un altre. Les condicions socials, la forma d'entendre la política i la guerra féu d'Esparta una *polis* on l'educació era per força militar; en canvi a Atenes tot hi ser també una *polis* molt guerrera i militaritzada optà per un altre model educatiu més social. Per entendre millor la situació política que determinà l'educació del segle V aC reculem un segle, fins al VI aC.

Atenes és una *polis* grega de la qual tenim molta informació. La seva superfície ocupa una comarca natural molt gran, anomenada Àtica. Soló¹ mitjançant una sèrie de reformes va intentar establir la pau social arbitrànt entre pobres i rics. Va ser elegit arcont² a l'any 594-593 aC, amb poders de pacificador i reorganitzador de l'estat³. Les seves principals reformes socials van ser acabar amb tots els deutes, alliberar els esclaus ciutadans, dintre i fora d'Atenes, estructurar la societat per rendes i no per sang. Va imposar a la societat uns drets i uns deures, en cas de guerra els *pentecosiomedimnes* (Πεντακοσιομέδιμνοι) havien de subministrar tot allò necessari i quedaven alliberats de la guerra en el cas de no voler participar-hi. Els *hippeis* (ἵππεύς), havien de combatre en la cavalleria i els *zeugitai* (ζευγῖται) eren el cos principal de l'exèrcit i cadascun havia de pagar el seu equipament, per últim els *thetes* (θητικοί) eren la infanteria lleugera, que principalment es dedicaven a la marina, que seria molt important als segles V i IV aC.⁴

Va reformar l'areòpag (Ἄρειος Πάγος), consell format pels ex arconts que tenia un pes molt important en la política, ja que controlava l'elecció dels nous arconts. Va crear un nou tribunal, l' Heliea (Ἡλιαία) que era cobert per sorteig, i on l'única condició per entrar-hi era que es fos membre d'una de les tres primeres classes; no podien entrar els *thetes*. La *boule* (Βουλή) era l'òrgan permanent de l'*eklesia*

¹Σόλων 638 aC i 558 aC va ser un famós estadista, legislador i poeta grec.

² Els arconts, ἄρχων, eren els magistrats que ocupaven els llocs més importants del govern de la ciutat, amb autoritat executiva.

³ López, 1989, 364.

⁴ López. 1989, 366.

(ἐκκλησία); en formaven part 100 ciutadans de cada una de les tribus, n'hi havia quatre. S'hi entrava per sorteig. Les seves tasques eren el manteniment de l' *ekklesia* entre reunió i reunió. La reforma més profunda de Soló va ser el codi legal, aquest cobria tots els aspectes de la llei, criminals, polítics, moral pública, la terra, el comerç i la religió.⁵ Després de Soló trobem al tirà Pisístrat⁶, que va governar entre 545-527 aC. Va ser una gran època de pau i prosperitat econòmica, Atenes es va convertir en una gran metròpoli i es van establir les bases del seu poder marítim, hi va haver un gran desenvolupament econòmic i social, i cal subratllar que va embellir la ciutat amb magnífics edificis públics⁷. Pisístrat es va rodejar d'importants literats i artistes. Va ser ell qui va manar fixar per escrit l'Odissea i la Ilíada, on es van introduir referències a Atenes⁸, en *el catàleg de les naus*⁹. En morir Pisístrat la tirania es va mantenir fins a l'any 510 aC a mans dels seus fills Hípias i Hiparc¹⁰.

En contraposició d'Atenes, trobem Esparta, a la zona de Lacedemònia, part sud-oriental del Peloponès, una gran plana regada pel riu Eurotes. Posseïa bones terres de conreu però la costa era complicada, ja que no tenia bons ports naturals. Per aquest motiu no tenen un interès especial pel mar fins a la guerra del Peloponès. La *Ilíada* i l' *Odissea* en parlen, de l'època del rei Menelau. La societat espartana estava dividida en tres estaments principals: els Iliotes, la majoria esclaus lligats al *cleros*, a la propietat. Hi podia haver homes, dones i nens, no tenien drets i les obligacions eren molts dures. Vivien en llogarets, cada família era assignada a un espartà, però no eren de la seva propietat. Conreaven la terra i havien de donar una part de la collita i els beneficis al seu espartà¹¹. Els *periecoi*, que vivien a l'entorn d'Esparta i ocupaven el nord i el sud, també lacedemònia, eren camperols que s'ocupen dels temples, i també artesans i comerciants; els espartans tenien prohibides aquestes feines. No posseïen drets polítics però no eren esclaus, es

⁵ López, 1989, 368.

⁶ Πεισίστρατος va néixer abans del 600 aC i va morir al 527 aC, va ser tirà d'Atenes. Va prendre el poder vers l'any 560 i el va conservar fins que va morir. Era parent de Soló per part de mare.

⁷ López, 1989, 369.

⁸ López, 1989, 370.

⁹ Veure annex

¹⁰ Consultar: Hansen, 1993.

¹¹ López, 1989, 442.

podien moure i en cas de guerra hi havien de participar.¹² Els *homoioi*, “els iguals” tots els ciutadans eren iguals amb drets i deures. Aquests rebien una educació i dedicaven la vida a l’ estat.¹³

La política espartana està formada per diferents òrgans de govern. El primer d’ells és la *gerousia*¹⁴, un consell d’ancians format per vint-i-vuit homes majors de seixanta anys. Actua com un consell assessor de guerra, de tipus jurídic, era una mena de senat de la “tradició i l’experiència”. L’*Apellà*¹⁵ era l’òrgan principal, l’assemblea. Tots els *homoioi* de més de 20 anys la componen. Qui la convoca eren els èfors i en ella es tractaven tots els temes però és important remarcar que era consultiva. Els èfors la podien desconvocar per era aquest òrgan qui els triava tal com els membres de la *gerousia*. Els èfors¹⁶ eren escollits cada cinc anys. Eren els vigilants de la constitució i normalment s’adherien a la *gerousía*. Els reis¹⁷ eren dos, hi havia una diarquia, és a dir tots dos reis manaven conjuntament, eren membres de la *gerousia*, tenien algunes funcions religioses però principalment la seva feina era dirigir l’exèrcit. Era un càrrec vitalici i hereditari.

Els espartans i altres *polis* com Corint i Elis es van unir formant la lliga del Peloponès.¹⁸ Els espartans expulsaven els tirans però no imposaven un tribut sinó, que en cas de guerra calia proporcionar homes. Cal destacar la figura de Cleomenes, que va expulsar els tirans de l’Àtica i va fer fora Hípies permeten l’entrada de Clístenes que va controlar l’assemblea i va modificar la constitució de Soló, dividint el territori en deu tribus i en tres sectors, la ciutat, ἄστυ, la costa, Παραλία i l’interior, Μεσόγεια. La Bulé va passar a tenir cinc-cents homes, cinquanta de cada tribu i es van augmentar els poders que tenia, com per exemple jurídicament, també

¹² López,1989, 441.

¹³ López, 1989,440.

¹⁴ López,1989, 447.

¹⁵ López,1989, 448.

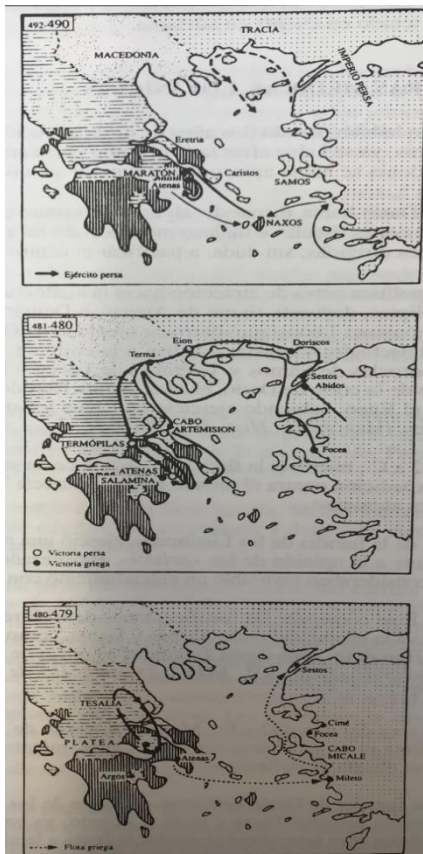
¹⁶ López,1989, 445.

¹⁷ López, 1989, 444.

¹⁸ López,1989, 419.

es va reformar el tribunal de l'Heliea que s'encarregava, també, d'alguns assumptes de l'areòpag¹⁹.

A l'any 507 aC, durant el període de Clístenes es va aprovar la llei de l'ostracisme, una eina política per eliminar opositors. L'assemblea es reunia un cop a l'any i votava l'expulsió d'un ciutadà del qual es tingués sospita que volia esdevenir tirà. Alguns dels expulsats destacats van ser: Arístides, creador de la lliga delo-àtica, Temistocles²⁰, Cimó, fill de Micíades, Tucídides, *estrategos* a la guerra del Peloponès. Eren expulsats de la ciutat durant 10 anys, després poden retornar, l'expulsió no afectava les seves famílies ni les seves propietats²¹

Il·lustració 1 Mapa de les etapes de les guerres Mèdiques, segons P. Levéque.

El segle V aC va ser un segle molt marcat per la guerra. Primerament les mèdiques²², contra l'imperi persa i, després, la guerra del Peloponès²³, una guerra civil grega entre la lliga de Delo-Àtica o Imperi Atenès i la lliga del Peloponès. Entremig de les dues guerres un període de pau de cinquanta anys anomenat pentecontècia, πεντηκονταετία.

Les guerres Mèdiques es van originar a causa de l'expansió territorial persa, iniciada a mitjans del segle VI aC que va sotmetre les *polis* gregues, les quals es van revoltar. La conquesta de Cir II el Gran²⁴ a l'any 546 aC al regne dels lidis va comportar la incorporació al seu imperi les ciutats gregues de la costa. Les ciutats gregues pagaven als lidis per tenir autonomia, però no els la

¹⁹ López, 1989, 423.

²⁰ Temistocles va ser un polític d'alt nivell que governà l'assemblea durant el primer terç del V aC.

²¹ López, 1989, 429.

²² Del 492 aC fins al 478 aC. Ens les relata Heròdot.

²³ Del 431 aC fins al 404 aC. Ens les relata principalment Tucídides, també Xenofont.

²⁴ Cir II el Gran 600 aC fins 530 aC, rei d'Anshan i rei de reis de l'imperi Persa. El seu nom en grec era Κύρος.

concedeixen del tot, motiu pel qual els grecs no van acceptar les condicions. Els perses van anar conquistant cada vegada més territoris grecs com per exemple Xipre al 496 aC²⁵. Comença la revolta de les ciutats entorn a la lliga pan-jònica, hi ha unes batalles inicials, al 499 aC a Milet i al 495 aC a Lade on els perses i els aliats egipcis van destruir la flota grega. Al 492 aC Mardoni el cunyat de Darios va a conquerir la zona dels Dardanel·ls, la Tràcia, al nord de Macedònia i així crear un cos per combatre contra Grècia, però la poderosa flota governada per Mardoni va naufragar i els perses van perdre 300 naus i 20.000 persones, fet pel qual Mardoni no va poder continuar fins 2 anys després²⁶.

La primera guerra mèdica es va produir al 490 aC, la batalla de Marató protagonitzada per deu mil atenesos i mil homes procedents de Platea contra l'imperi Persa. Gràcies a la situació geogràfica elevada dels Atenesos respecte a els perses van guanyar la batalla que dirigia Milcíades, els atenencs van perdre cent noranta homes i els perses sis mil quatre cents. Per iniciativa de Temístocles es van construir dos cents vaixells a la flota atenenca, la més poderosa del moment, van ser construïts gràcies a la rendibilitat de les mines del *Laurion*²⁷.

Al 480 aC comença la segona guerra mèdica, la qual consta d'un milió set cents mil soldats segons Heròdot, dades molt inflades²⁸. Les batalles més importants que podem destacar són: les Termòpiles i Salamina, al 480 aC, i Platea, al 479 aC. La batalla de Salamina i la de les Termòpiles es produeixen simultàniament. Les naus dels perses es dirigien a Salamina, on es va produir una batalla naval i els soldats perses que anaven per terra van haver de passar pel pas de les Termòpiles que guardaven quatre mil peloponesis, dels quals només tres cents espartans, mil cent beocis i mil cent focies, liderats, tots ells, pel rei espartà Leònides²⁹. Al 479 aC es va produir la batalla de Platea, dirigida per Plausanies el rei d'Esparta. Esparta i la resta de Grècia estava aliada en contra dels perses. La batalla és dels grecs i al mateix

²⁵ López, 1989, 479.

²⁶ López, 1989, 480.

²⁷ López, 1989, 483.

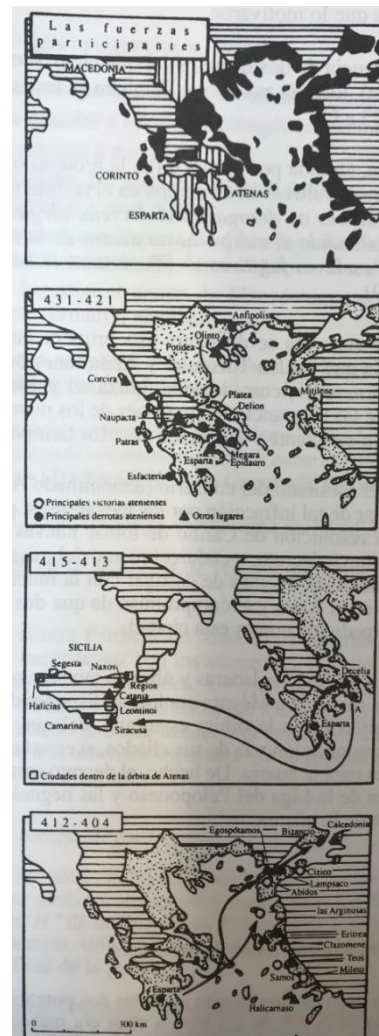
²⁸ Historiadors posteriors com Èfor i Ctèsias baixen les xifres a vuit cents mil soldats tot i així segueix sent espectacular.

²⁹ López, 1989, 489.

moment a Micalè, dirigits per Leotíquides els vaixells grecs aconseguen destruir el que quedava de la flota presa, per tant la jònia queda alliberada³⁰. Les guerres mèdiques van reforçar en els grecs el sentiment de poble unit per vincles de sang, llengua i cultura³¹. El 478 aC es produeix la creació de la lliga Delo-àtica, es crea un imperi marítim per combatre els perses i seguir mantenint la llibertat de les *polis* gregues. La lliga va alliberar la zona dels Dardanel·ls i després la Jònia i Xipre, més tard passarà de dir-se Imperi Atenès. Els grecs van obtenir un domini total del mar, talassocràcia, *θάλασσα* mar, i *κρατος* *kratos*, poder³². La pentecontècia és el període de mig segle entre la fi de les guerres mèdiques, 478 aC, i l'inici de la guerra del Peloponès, 431 aC, és un terme utilitzat per Tucídides. El dirigent d'Atenes més rellevant del moment va ser Pèricles, un membre de família noble dels alcmeònides que va governar el Partit popular, va ser el seu líder a l'any 461 aC. Tucídides diu que era una democràcia de nom però en realitat una monarquia del primer ciutadà. Convertí la lliga Àtica en imperi atenès³³.

La guerra del Peloponès es produeix del 431 aC fins el 404 aC³⁴, és una guerra de la lliga peloponèsica liderada per Esparta contra la l'Imperi Atenès, va finalitzar la guerra amb una victòria espartana, al final podem veure una intervenció de Filip de Macedònia i Alexandre.

La guerra es produeix en diferents etapes, La Guerra Arquidàmica del 431 al 421 aC, es va produir una gran pesta a Atenes que s'escampa per

Il·lustració 2 Mapa de les etapes de la Guerra del Peloponès, segons P. Levéque.

³⁰ López, 1989, 492.

³¹ Heròdot, VIII, 144.

³² López, 1989, 495.

³³ López, 1989, 516.

³⁴ López, 1989, 526.

l'Àtica, a causa d'aquesta l'any 429 aC mor Pèricles³⁵. El 421 aC es va firmar la pau de Nícies entre Esparta i Atenes, els representants de les ciutats van ser Plistoanacte rei d'Esparta i Nícies representant Atenes. Aquesta pau no va ser duradera i Esparta i Atenes s'enfronten amb els seus aliats, és en aquest moment quan apareix Alcibiades³⁶. L'etapa final de la guerra la situem des de l'expedició a Sicília fins a la batalla d'Egosspotamos, 413 - 404 aC. Esparta va envair l'Àtica el 413 aC i ocupà Decèlia amb la col·laboració de Pèrsia.³⁷ Els Atenesos van vèncer a Cízic el 410 aC. Lisandre, nou dirigent de la flota espartana, es va aliar econòmicament amb els perses i el van ajudar a anar en contra dels Atenesos. Lisandre va aconseguir una victòria contra Atenes a Nòtion 407 aC, després d'aquesta derrota els atenesos refan la flota i guanyen a les Illes Arginuses al 406 aC, però a l'estiu del 405 aC Esparta va vèncer els Atenesos a Egosspotamos, Atenes perd els vaixells i es rendeix³⁸. Comença la hegemonia Espartana que podem situar-la del 404 aC fins al 371 aC.

³⁵ López, 1989, 540.

³⁶ Alcibiades, Ἀλκιβιάδης, va ser un destacat general i polític atenès del segle V aC. Era fill de Clíniea d'Atenes i nebot de Pèricles.

³⁷ López, 1989, 557.

³⁸ López, 1989, 558.

Educació espartana

Esparta era una ciutat plenament militaritzada i aristòcrata. Mai fou una ciutat on triomfà el model tradicional d'educació, era més de caire homèric cavalleresc³⁹. Va ser una societat que va legislar-ho tot, o va intentar-ho, però no van uniformar mai l'ortografia, l'epigrafia ens mostra una total anarquia⁴⁰. Esparta té un lloc cabdal en el que anomenem cultura hel·lènica, en un nivell molt primitiu. El punt culminant de la civilització espartana és al voltant del 600 aC, l'*arhé*⁴¹, Esparta va ser un gran centre cultural durant l'època arcaica.

Durant els segles VIII-VI principalment fou un estat guerrer i molt militaritzat, per això trobem una educació del jove espartà plenament militar, orientada a l'ofici de les armes i a l'art de la guerra. És important remarcar que no és una educació de cavallers sinó de soldats. La guerra va anar evolucionant i ja no eren cavallers heroics que confluien amb els seus carros, a partir d'aquell moment el pes important de l'exèrcit eren els hoplites és a dir els soldats, seguien existint cavallers però en menor quantitat i ens diu Marrou que eren una 'espècie de policia secreta'. El més important pels espartans era la *Polis*⁴², on desenvolupen tota la seva vida i la seva espiritualitat. És la *polis* la que fa els homes i per això tenien un profund sentiment de solidaritat i companyerisme, els uns amb els altres. Estaven disposats a sacrificar-se per la pàtria per tal que aquesta esdevingués immortal⁴³. Ens diu Marrou que *la educació espartana ja no tindrà per objectiu seleccionar herois, sinó formar una ciutat sencera d'herois, de soldats disposats a consagrar-se a la pàtria.*⁴⁴ Cal remarcar la importància que es donava als esports hípics i atlètics⁴⁵, i la importància de les dones en l'atletisme. La societat espartana tot i ser poc lletrada no ignorava les arts i donaven molta importància a la música que unia la ciutadania amb altres matèries com la dansa que estava vinculada a la gimnàstica i com el cant ho estava amb la poesia.

³⁹Marrou, 1985, 32.

⁴⁰Marrou, 1985, 32.

⁴¹ ἀρχή.

⁴² Consultar: Fornis, 2003.

⁴³Marrou, 1985, 34.

⁴⁴Marrou, 1985, 35.

⁴⁵ Entre el 720 i el 576 aC, 46 de 81 guanyadors olímpics coneguts van ser espartans.

A partir del 550 aC Esparta va patir un estancament en el seu desenvolupament, provocat per una crisi política i social. Esparta es distancià de les altres *polis* gregues que caminaven cap a una democràcia i en canvi Esparta es trobà en un moment convuls i tirànic on els èfors dominaven els reis i l'aristocràcia al poble. Aquesta crisi va anar acompanyada d'un empobriment de la cultura, es renunciaren a les arts i a l'esport. Esparta es tornà profundament militar i governada per castes de guerrers que estaven en permanent mobilització per la defensa nacional política i social⁴⁶.

Il·lustració 3 Costat A d'un esquifos àtic de figures negres, 500aC. Atribuït al pintor Teseu. Lluita de Pankration, *πανκράτιον*, sota els ulls d'un entrenador i d'un espectador. Es troba al Museu Metropolità de Manhattan.

La educació espartana, *agogé*⁴⁷, tenia com a objectiu entrenar els futurs hoplites (infanteria pesada). Estava completament organitzada i dirigida per l'estat ja que, havia d'acomplir unes necessitats estatals. A través de l'educació l'estat espartà buscava un ensinistrament complet, *askesis*, l'objectiu era adquisició i la pràctica de les quatre virtuts cardinals: la prudència, la templança, la fortalesa i l'obediència⁴⁸. L'educació espartana estava únicament reservada als autèntics ciutadans, els esparcites, habitants nascuts a la comarca, o als espartans, els naturals de la capital,

⁴⁶Marrou, 1985, 38.

⁴⁷ἀγωγή.

⁴⁸Bowen, 1985, 88.

només ells es podien permetre les despeses que comportava aquesta educació⁴⁹. Els espartans entre ells s'anomenaven οἰόμοιοι, els iguals, tots tenien ens mateixos drets i rebien la mateixa educació, ja que de tots s'esperaven els mateixos deures respecte a la polis⁵⁰. Per poder fer ús dels drets cívics era necessari haver estat educat en l'agogé. El procediment començava amb la eugènesia, quan un nen naixia, era examinat per una comissió d'ancians de la Lesjé, si era maco, ben format i fort, era acceptat com a ciutadà, sinó era condemnat a ser llençat als Apotetas⁵¹. El nen acceptat quedava en mans de la família fins que tenia 7 anys. Era el període de criança, *anatrophé*; les dones espartanes n'eren expertes⁵². En aquest període vivia amb els pares, la mare s'encarregava de la seva criança i el pare era responsable de introduir-lo en els costums de la societat i la moral espartana⁵³. Quan complien els 7 anys passaven a mans de l'estat i fins a la seva mort hi pertanyien. La seva educació comprenia des dels 7 als 20 anys. El magistrat encarregat de l'educació era anomenat *paidonomos*. L'educació estava dividida en tres cicles: dels 7 als 11 anys feien primària, en aquest període nens i nenes reben la mateixa educació, les nenes només fins als 12. Dels 12 als 15 anys eren mossos i dels 16 als 20 anys eren ja *eirens*⁵⁴.

La educació de l'estat, per tant, prenia al nen de la seva família i el feia viure en comunitat amb els altres joves. Els primers anys, dels 7 als 11 els nens fan jocs i exercicis, és als 12 anys quan el jove comença una disciplina més severa i ja marxa de casa per anar a viure a la caserna, que ja no l'abandonaria ni de gran quan ja estigués casat, fins als 12 anys estaven en uns pavellons especials dividits entre nens i nenes. Com anteriorment he comentat, és molt important remarcar que l'entrenament que rebien els joves era per fer-ne soldats; l'aspecte intel·lectual quedava reduït al mínim però, ens assegura Plutarc, que no eren il·letrats del tot sinó que aprenien el mínim en matèria de lectura i escriptura. Tots els esforços estaven enfocats en una bona preparació militar, l'educació física era importantíssima i la

⁴⁹Galino, 1973,131.

⁵⁰Galino, 1973,132.

⁵¹ Dipòsit de residus segons Plutarc. Marrou, 1985, 39.

⁵² Ens diu Marrou que les dides espartanes estaven molt cotitzades al mercat i ben valorades a Atenes.

⁵³Atkinson i Maleska, 1966, 19.

⁵⁴ Galino, 1973, 133.

pràctica d'esports com la cacera ja no estaven relacionats amb la noblesa sinó amb la preparació de la força física; poc després s'incorporava ja la gimnàstica pròpiament dita i dirigida a l'ofici militar, com la lluita amb armes, l'esgrima o el llançament de javelina⁵⁵. També practicaven els moviments de formació compacta; tenien molta habilitat fent canvis de maniobres, executades perfectament tant a la batalla com al campament. L'exèrcit espartà va ser l'únic exercit professional de la Grècia Clàssica fins al segle IV.

L'*agogé* es centrava tant en la preparació física com en la preparació moral. Es centren molt en la preparació del caràcter del jove futur soldat, tot es sacrifica pel benestar i l'interès de la comunitat nacional. Tot allò que fos per un benefici d'Esparta era just, per tant, es procurava desenvolupar el sentit comunitari i la disciplina. La principal virtut d'un ciutadà espartà era l'obediència, per això els nens i joves tenien una educació tant jerarquizada i militaritzada⁵⁶. Els educadors espartans educaven els joves per desenvolupar resistència al patiment, és per això vivien en unes condicions tan dures ja des dels 12 anys, anaven rapats i descalços, dormien en lliteres tots junts i sense mantes de qualitat per protegir-se del fred, també estaven mal alimentats, Xenofont⁵⁷ ens diu *mal alimentat se'l convida a robar per completar la seva ració*. Quan compleixen els 30 anys es convertien en autèntics ciutadans, tenien l'obligació de casar-se i ocupar un lloc a l'assemblea pública o el consell. Com he dit, encara que estiguessin casats segueixen vivint als barracons, tenien la funció de ser els mentors dels joves que s'estaven instruint, per tant una característica de l'educació espartana era que cada ciutadà tenia una responsabilitat cívica al actuar com a mestre dels més joves⁵⁸.

Les joves espartanes rebien una educació estrictament reglamentada, la gimnàstica i l'esport eren més importants que la música, la dansa i el cant. L'espartana tenia el deure de ser mare i portar fills vigorosos, era per això que se l'apartava de la delicadesa i la feminitat, segons Plutarc⁵⁹: *endurint el seu cos i*

⁵⁵Marrou, 1985, 41.

⁵⁶Marrou, 1985, 42.

⁵⁷Ξενοφῶν, 428 aC - 355 i 350 aC escriptor, historiador i militar grec.

⁵⁸Atkinson i Maleska, 1966, 19.

⁵⁹Πλούταρχος 46 -120 historiador i assagista grec.

*obligant-la a despullar-se en festes i amb l'objectiu de convertir-les en dones robustes*⁶⁰. Rebien una educació com la dels nens fins als 12 anys, tenien una educació esportiva a fi de poder preparar el seu cos pel part, corrien, lluitaven, practicaven llançament de disc i de javelina etc. Xenofont expressa que Licurg creia que la maternitat era la funció més important que feien les dones lliures, per tat havien de rebre una educació física com la dels homes, ja que de la força dels dos progenitors depenia la del fill⁶¹. L'educació femenina és un tema en el que posaré èmfasi més tard.

Plutarc al llibre *vides paral·leles* i Xenofont a *la República dels Lacedemonis*, ens descriuen una sèrie de característiques de l'educació espartana que Licurg⁶² va reglamentar. Tot hi que Licurg és molt anterior al segle V aC el que se suposava que havia legislat en motiu d'educació seguia vigent. Per exemple a Grècia era comú escollir com a *pedagogos* als esclaus però ell va confiar aquesta pràctica en el *paidonomo*. Segons Plutarc, Licurg va acostumar als ciutadans a no saber ni voler viure sols, sempre ho feien en comunitat. Els ciutadans un cop eren adults no podien fer el que volien, diu Plutarc que la ciutat era com un campament, on tots guardaven l'ordre de vida prescrit, ocupant-se en les coses públiques, convençuts que no pertanyien a si mateixos sinó a la pàtria. Invertien el temps en ensenyar als joves i aprendre dels vells. Per Licurg la funció més important del legislador era la legislació sobre l'educació, per això una de les primeres coses que va legislar va ser el matrimoni i la procreació dels fills. Plutarc afirmava que Licurg no va fer unes lleis escrites sinó una sèrie de normes de conducta, *retras*.

El model d'educació espartana està qualificat de dictadura militar ideal. Estava subordinada a que la joventut seguis l'exemple dels grans i ja anomenats ciutadans, i així poder perpetuar l'estat. L'ideal espartà eren ciutadans forts i sans, capaços de suportar els càstigs que se'ls infligia i cervells disciplinats capaços d'obeir qualsevol ordre sense replicar⁶³.

⁶⁰Marrou, 1985, 43.

⁶¹ Bowen, 1985, 91.

⁶²Licurg va ser un legislador espartà que suposadament va néixer cap al 800 aC i va morir cap al 730 aC.

⁶³Atkinson i Maleska, 1966, 20.

Edat	Nom de l'alumne	Nom del mestre	Contingut
0-6	Paidarion, nen.	Mare, Nodrissa, Pare.	Criança i aprenentatge de les costums de la societat i de l'ideal espartà.
7-11	Pais	Paidonomo	Jocs i exercicis encarats a l'enfortiment del cos. Coneixement mínim de lectura i escriptura.
12-15	Mossos	Paidonomo	Educació física severa, caça i esports diversos.
16-20	Eirens	Paidonomo	Lluita amb armes, esgrima i maniobres tàctiques, sense deixar de realitzar els esports anteriors.

Educació atenenca

Igual que a Esparta l'educació consistia en formar ciutadans, però els atenencs opinaven que l'educació havia de ser completa i els ciutadans havien d'estar proveïts d'una ment sana i un cos també sà⁶⁴. És difícil definir en quin moment Atenes deixà de ser una ciutat amb una educació militaritzada, va ser en algun moment del segle VI aC, que es va passar d'una cultura de guerrers a una cultura d'escribes⁶⁵. Segons Tucídides⁶⁶ *els atenencs van ser els primers en abandonar l'antic costum de caminar armats i van adoptar, una vegada despullats de l'armadura de ferro, una vida menys dura i més civilitzada*⁶⁷. A partir d'aquest moment Atenes encapçalà el gran moviment cultural i passà a ser el líder del món grec.

Atenes, en canviar el seu model de vida, va fer que la cultura i l'educació tinguessin un caràcter totalment civil; l'educació militar no va desaparèixer del tot a l'inici, ja que s'havien de preocupar per formar els joves ciutadans en el combat però aquesta preparació jugava un paper tan secundari que l'historiador està mancat de testimonis, i és lícit dubtar de la seva existència⁶⁸. La pedagogia atenenca serví de model per tota la Grècia clàssica i era molt diferent de l'espartana. Es creu que per la infanteria pesada no s'exigia un alt nivell en combat. Es va desenvolupar una tècnica esportiva anomenada combat armat però el que donava valor al soldat era la seva força física i superioritat corporal, per tant, com realment es preparaven era amb la pràctica de l'atletisme i de la gimnàstica en general; l'educació física es va popularitzar molt. L'educació atenenca no va deixar de tenir una estreta relació amb el seu passat i orígens nobiliaris, seguí enfocada a una elit privilegiada ja que, eren l'única classe social que podia completar una educació pels sacrificis econòmics que comportava. Al segle V aC encara no estava orientada a la vida real dels atenencs, que eren camperols, artesans o petits comerciants, se seguia orientant al noble, al terratinent ric. El mateix passava amb els esports, l'equitació o la caça; en canvi,

⁶⁴Atkinson i Maleska, 1966, 21.

⁶⁵Marrou, 1985, 58.

⁶⁶Θουκυδίδης 460 o 455 aC – 400 aC historiador grec.

⁶⁷Marrou, 1985, 58.

⁶⁸Marrou, 1985, 59.

l'atletisme, que exigia menys costos econòmics, es va anar democratitzant progressivament. A finals del segle V aC tots els atenesos freqüentaven els gimnasos⁶⁹.

L'escola aparegué com una conseqüència de la democratització de l'educació, al requerir una ensenyança col·lectiva i destinada al conjunt dels homes lliures s'havia de crear l'escola. L'ensenyança tenia un caràcter privat, tant en el camp de la gimnàstica com en el de la música, tot i que era l'estat el que proporcionava els locals⁷⁰. En aquest moment, els socràtics es plantejaven si *l'areté*⁷¹, entès com a valor, es podia adquirir només amb l'ensenyança. Ens diu Marrou que per a ell, la institució escolar va néixer per la pressió social de la necessitat de l'ensenyança, tot i que es creés una ensenyança pública, l'educació particular no va desaparèixer. L'educació esportiva i musical era tant o més important que la intel·lectual. S'ensenyava ball, música i poesia, no per plaer o diversió sinó per influenciar positivament l'intel·lecte i la moral⁷². Aparegueren els grans jocs panhel·lènics⁷³, en l'educació física dels joves és quan veiem realment una gran diferència social, existia la figura del *paidotriba*, un entrenador o entrenador *de joves* que els preparava per disputar les proves atlètiques que eren: velocitat, llançament de disc i de javelina, salt de longitud, lluita i boxa, aquestes proves es duïen a terme a la *palaistra*, el que podríem anomenar el gimnàs dels joves⁷⁴. Plató⁷⁵ ens diu que *la gimnàstica és per al cos i la música per l'ànima*. L'ensenyament atenenc distingeix junt amb l'esport l'element espiritual, intel·lectual i artístic.

Igual que a Esparta l'educació del nen començava quan naixia; el nen era examinat però era decisió el pare i no de l'estat, la vida del nadó. Fins als sis anys era educat a casa. Hi ha controvèrsia en si aquesta educació a càrrec de la família era obligatòria o no, Plató diu: *A cas no són justes les lleis que obliguen al teu pare a educar-te físic i musicalment?* Però també diu: *això, ensenyar als fills a llegir i*

⁶⁹Marrou, 1985, 62.

⁷⁰Galino, 1973, 148.

⁷¹ἀρετή.

⁷²Atkinson i Maleska, 1966, 21.

⁷³Olímpia a partir del 632 aC.

⁷⁴Marrou, 1985, 64.

⁷⁵Πλάτων 427 aC - 347 aC filòsof grec.

*escriure junt amb la música i l'educació física, ho fan sobretot els que disposen de majors mitjans, i els que disposen de majors mitjans són els més rics*⁷⁶. No obstant, fos obligatori per llei o no, podem afirmar que la tradició estava tan arrelada que es podia garantir que els atenencs es preocupaven per l'educació dels seus fills. Lluny estem d'una educació d'escribes, però poc a poc, l'escriptura es va anar introduint i escampant i, per tant, l'escola no pogué ignorar-la; allà aprenien a llegir, escriure i comptar. Els nens visitaven tres mestres, el *paidotriva*, el *citarista* i el *gramatista* que es convertiria en el *didascalos*, el mestre. L'educació atenenca era més artística que literària i més esportiva que intel·lectual⁷⁷. L'ideal era ser un home bell i bo⁷⁸. Per arribar a aquest ideal van organitzar tot un sistema educatiu que donava tanta importància al físic com a l'intel·lecte. Els jocs olímpics tenien un dia dedicat als concursos infantils, fet que mostra la importància de l'educació esportiva. Aquesta educació posseïa un caràcter més artístic que intel·lectual, el cant, la dansa i la música eren primordials, també la moral. L'aprenentatge de les lletres és summament important per aquest ideal, ja que a través de les lletres és com obtens la saviesa⁷⁹. Aquesta educació completa i equilibrada entre ànima i cos, juntament amb un bon entrenament físic, estava potenciada pels *symposia*, banquets animats per cants i música on els joves participaven i rebien dels més grans la seva saviesa i codis de sociabilitat⁸⁰.

Il·lustració 4 Copa atenesa del 500aC, podem apreciar tres mestres i dos alumnes. Uns del mestres veiem clarament que es citarista i un altre gramatista.

⁷⁶Bowen, 1985, 123.

⁷⁷Marrou, 1985, 67.

⁷⁸Καλοκαγαθία.

⁷⁹Galino, 1973, 145

⁸⁰Redondo i Laspalas, 1997, 210.

L'alfabet utilitzat en aquesta època a Atenes era l'àtic, que procedia del fenici. L'alfabet fenici no posseïa símbols per les vocals així que van adaptar-lo, van utilitzar les consonants ja existents i van afegir cinc vocals, el que donava un total de vint-i-quatre lletres⁸¹. Inicialment, tenim proves des de el segle VI aC, s'escribia de dreta a esquerra, com els hebreus, després veiem un canvi en el qual una línia va de dreta a esquerra i la següent d'esquerra a dreta, pràctica utilitzada fins al segle V aC⁸². Posteriorment a l'any 403 aC es va adoptar a Atenes i a tota Grècia el jònic, el qual s'escribia sempre d'esquerra a dreta. El nen amb el *gramatikos* aprenia a escriure amb un sistema que encara és vigent, primer el nen aprenia l'alfabet de manera ordenada i després l'escribia, en una tauleta de fusta amb un punxó o en ceràmica. Després es combinaven consonants i vocals formant síl·labes⁸³. Un cop que l'alumne dominava l'escriptura copiava els textos que el mestre li donava i realitzava diversos dictats sobre el mateix text. Un cop realitzada aquesta primera etapa el jove llegia poemes dels millors poetes i aprenia de memòria aquelles que pel seu contingut moral o per un model heroic eren particularment formatives. L'autor preferit era Homer i també altres com Hesíode i Museu⁸⁴.

L'educador en l'àmbit de la música⁸⁵ s'anomenava *citarista*, mestre de la música. S'ha de remarcar que la seva cultura i la seva educació eren més artístiques que no pas científiques i el seu principal art era musical abans que literari o plàstic. El cant es feia servir per a l'ensenyança doctrinal i la poesia. Els poemes homèrics ràpidament es van convertir en clàssics i els joves que volien ocupar llocs importants en els banquets, aprenien aquest poemes; l'educació espartana i també l'atenenca donaven molta importància el significat ètic dels cants i els seu valor formatiu, el clàssic espartà va ser Tirteu⁸⁶ i el d'Atenes, Soló⁸⁷. L'educació musical dels joves començava quan el nen ja sabia llegir i escriure, és a les hores quan comença a tocar la lira, un cop n'ha après se l'introdueix en la poesia. Els poemes

⁸¹Bowen, 1985, 113.

⁸²Codic jurídic de Gòrtina.

⁸³Bowen, 1985, 126. Ho confirma amb un text de Dionís d'Halicarnàs del segle I aC.

⁸⁴Galino, 1973, 150.

⁸⁵ Consultar: Sanchis, 2005.

⁸⁶Τυρταίος poeta grec del segle VII aC.

⁸⁷Σόλων 638-558 aC estadista, legislador i poeta grec.

eren acompanyats de música, així el jove es familiaritzava amb l'harmonia i el ritme⁸⁸. Els joves a partir dels 16 anys eren *Eirens*, rebien a part d'una formació intel·lectual una física, anaven al *gymnasion* i a la *palaistra*. Un cop complien els 18 anys eren considerats *ephebos*, ja eren ciutadans. Començaven un entrenament seriós al *gymnasion* i passaven per una *dokimasia*, una cerimònia especial que es feia cada any, es tallaven el cabell i feien un jurament militar. Rebien un any de formació militar i un altre any destinats a un territori de frontera, un cop llicenciats obtenien plens drets civils i les responsabilitats que comportaven⁸⁹.

La vida pública atenenca era un privilegi exclusiu dels homes, per aquest motiu l'educació de les noies era molt diferent a la dels nois. Les dones tenien un estatus social de segon ordre i no posseïen drets polítics veritables. Les dones s'havien de mantenir totalment apartades de la vida pública, tant és així que fins i tot menjaven en habitacions separades de les dels homes i no sortien de casa si no era molt necessari i sempre acompanyades per esclaus. A diferència de les noies espartanes que com he dit convivia amb els joves, entrenaven, ballaven i cantaven als festivals, les ateneses aprenien que eren més valuoses quan menys es parles d'elles, per bé o per mal⁹⁰.

⁸⁸Bowen, 1985, 127.

⁸⁹Bowen, 1985, 131.

⁹⁰Bowen, 1985, 121.

Edat	Nom de l'alumne	Nom del mestre	Contingut
0-6	Paidarion, nen.	Mare, Nodrisa, Pare.	Criança i aprenentatge de les costums de la societat.
7-16	Pais	Gramatikos-didascalos, Paidagogós, Citarista, Paidotriba	Jocs i exercicis, salt, carrera, lluita, llançament de disc i javelina. Ensenyança de les lletres, cant i música
16-20	Eirens, a partir dels 18 eren ephebos.	Gramatikos, paidotribes i gymnastes.	Formació física, Gymnastiké, lluita amb armes i equitació. Servei militar de dos anys. Formació intel·lectual filològica, filosòfica i científica.
+20	Mathetés	Rhetor i Philosophos	Ensenyances professionals com medicina, arquitectura... i educació superior, retòrica i filosofia

Educació femenina a Esparta i Atenes

Sobre l'educació femenina en la Grècia clàssica tenim molt poca informació. Pel que respecta a l'educació esportiva el que trobem són al·lusions a dones esportistes que es mencionen com una curiositat, quelcom pintoresc i no es descriu en detall.

Respecte a les ciutats de les quals tracta el treball trobem grans diferències, Esparta és probablement de les poques que tenim abundant informació, però no escrita per espartans si no per atenencs en la seva majoria i ho descriuen precisament perquè no és el comú. Sobre Atenes no trobem informació de l'educació femenina, poder no perquè no existís sinó perquè les dones estaven recloses a casa i per tant no coneixem quines tasques educatives podien desenvolupar.

Esparta

Com ja he comentat al llarg del treball, el sistema educatiu espartà no era gaire intel·lectual sinó esportiu i físic. Com ens diu Plutarc: *a llegir i escriure aprenien perquè era necessari però, tota la resta de l'educació tenia com a objectiu obeir disciplinadament, resistir. Les penalitats i vèncer en batalla*⁹¹. L'interessant del sistema espartà és que donava a les noies un entrenament físic molt complet comparat amb les altres ciutats gregues⁹², com ja sabem el sistema educatiu espartà era competència de l'estat i no de particulars com a Atenes. La inclusió de les dones en el sistema educatiu i la seva preparació física és atribuïda a Licurg. La intenció d'aquest era preparar a les dones físicament per tal de poder realitzar la seva funció d'esposes i mares el millor possible, donant fills a la comunitat que asseguressin el futur d'aquesta⁹³. Aquesta idea la trobem expressada en la constitució dels Lacedemonis de Xenofont: *Licurg considerant que per a les dones lliures el més important és la procreació de fills, en primer lloc va ordenar que el sexe femení exercites el seu cos igual que el masculí, i en segon lloc va establir per a les dones, com també per els homes, competicions de velocitat i força entre elles, estimant que d'uns pares forts neixen d'ells fills més robustos*⁹⁴.

⁹¹Plutarc, Vida de Licurg 16.6.

⁹² Consultar: Pomeroy, 2002.

⁹³ García, 2016, 8

⁹⁴ Xenofont, Constitució dels lacedemonis 1.4.

Tenint en compte els rols de la societat grega antiga es pot determinar que l'educació física de les espartanes tenia com a finalitat desenvolupar de la millor manera el seu paper com a mares⁹⁵, tot hi que la seva educació estigues pensada simplement per se bones dones i complir el seu paper en la societat, l'exercitació física i la vida a l'aire lliure proporcionaven a les espartanes una llibertat que en les altres ciutats gregues era impensable. Segons les fonts clàssiques aquesta exercitació física i vida a l'aire lliure convertia a les dones espartanes en les més sanes, fortes i guapes. En l'odissea la deessa Atena qualifica a Esparta com: *la ciutat de les dones formoses*⁹⁶.

En les fons clàssiques trobem el terme *syngymnázomai*⁹⁷, practicar esport junts, aquesta expressió ha estat interpretada com que nois i noies practicaven esport a la vegada és a dir que l'educació era mixta, però també es podria entendre com que nois i noies practicaven esport en els mateixos llocs però no necessàriament junts⁹⁸. Xenofont ens diu que: *Licurg va ordenar al sexe femení exercitar el seu cos no menys que els homes*. Això és una exageració, ja que com he comentat anteriorment les noies rebien educació una part de la seva vida i no tota la vida com els homes. Les noies Espartanes practicaven dansa, carrera pedestre⁹⁹, jocs de pilota, lluita, llançament de javelina i disc. A diferència dels nois no practicaven esports violents com el boxa, el pancraci i la caça, aquest estaven destinats a un entrenament plenament militar¹⁰⁰.

⁹⁵ García, 2016, 86.

⁹⁶ Consultar: García Romero, 2016.

⁹⁷ Consultar: Cabrera, 2012.

⁹⁸ García, 2016, 87.

⁹⁹ Àmpliament documentat per Eurípides, Xenofont, Teócrit, Plutarc, Filostrat, Plausànies...

¹⁰⁰ García, 2016, 88.

Il·lustració 5 Ceràmica de figures negres del segle V aC, mostra una cursa de dones.

Atenes

Com ja hem comentat, la principal diferència i la més important, crec, entre Esparta i Atenes és que a Atenes l'educació és competència dels pares i no de l'estat. Soló va fixar que els nens podien anar a les escoles a partir dels 6 o 7 anys però no era obligatori per tant els fills dels ciutadans benestants rebien una educació molt millor que els de les classes menys afavorides. La informació sobre l'educació femenina a Atenes és escassíssima, com ja havia comentat quant menys és parlar d'una dona molt millor per ella. No sabem quants anys anaven a l'escola, si és que anaven, ni quines matèries rebien. Una formació que segur que rebien era la pròpia de les feines de casa, impartida per les mateixes dones a les noies dintre de casa. No es pot afirmar que aprenguessin a llegir, ja que no es coneix el grau d'alfabetització de les dones atenenques¹⁰¹. Es creu que les noies podien rebre una educació esportiva, practicant la carrera i possiblement la natació, ho trobem representat en l'art.

¹⁰¹ García, 2016, 89.

Podem concloure que a diferència d'Esparta, les dones Atenenques no reben una educació esportiva fonamental per a la comunitat política. Fernando Garcia Romero està en el cert en fixar-se que Xenofont no proposa per Atenes un sistema educatiu físic com el que ell mateix descriu d'Esparta, conclou: *sembla que el que val per a les espartanes no serveix per a les atenenques*¹⁰².

Il·lustració 6. Decoració d'un epímetre del segle V aC de figures vermelles, mostra dones Atenenques al gineceu.

¹⁰² García, 2016, 90.

Mestres del segle V aC

Sofistes

L'activitat dels sofistes es va desenvolupar durant la segona part del segle V aC. La seva funció era la d'educar, eren pedagogs i van ser els primers professors d'ensenyança superior, cal recordar que fins al moment Grècia només havia conegut entrenadors esportius, caps de taller i pocs mestres d'escola. Per tant el primer que hem de destacar dels sofistes és que fan de l'ensenyança una professió. El seu mètode de treball no era crear escoles a les quals assistien els alumnes sinó agrupar al seu voltant uns quants alumnes, que quedaven a càrrec seu i rebien una educació durant uns tres o quatre anys¹⁰³. Protàgoras (486 aC-411 aC) va ser el primer en oferir una ensenyança remunerada¹⁰⁴. Els sofistes van haver de crear la seva clientela, havien de persuadir al públic perquè acudís als seus serveis. El sofista anava de ciutat en ciutat buscant nous clients, portava amb ells els seus alumnes i donava alguna classe pública per tal de captar-ne de nous i també feia conferències de temes diversos en les quals es pagava una entrada d'entre un i cinquanta dragmes.

Les ensenyances rebudes per part dels sofistes estaven enfocades en aprendre l'art de la política¹⁰⁵, volien aconseguir que els seus alumnes obtinguessin una personalitat que els permetés dur a terme una bona lluita política, ser bons ciutadans i poder manejar eficaçment una casa i assumptes de l'estat. Per tant han d'aportar als seus alumnes saviesa i valor. Ens diu Marrou que: *no ensenyen als seus alumnes ninguna veritat sobre el ser o sobre l'home, si no la facultat de tenir sempre raó, en qualsevol circumstància*. Els sofistes ensenyaven l'art de persuadir, la dialèctica, i l'art de parlar, la retòrica, els dos igual d'importants. Amb la dialèctica aprenien a treure profit de qualsevol discussió i a confondre a l'adversari, erística. Gràcies a la retòrica podien fer solemnes discursos per tal d'imposar el seu punt de vista en l'assemblea o en consells. Un mestre molt important en retòrica va ser Georgies de

¹⁰³Marrou, 1985, 74.

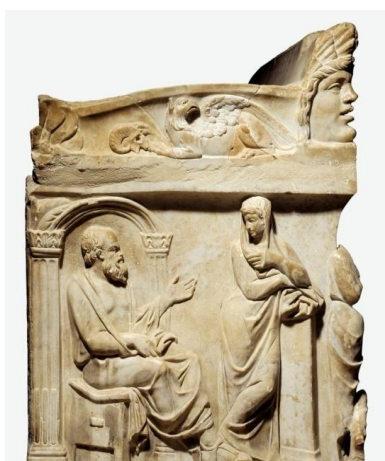
¹⁰⁴Protàgores demanava la suma de deu mil dragmas, un dragma era el jornal d'un obrer qualificat.

¹⁰⁵Marrou, 1985, 75.

Leontini, la seva importància s'equipara a la de Protagoras¹⁰⁶. La retòrica no va néixer a la Magna Grècia si no a Sicília, ja des del 460 aC hi havia professors¹⁰⁷ de retòrica a Siracusa. La retòrica té per objectiu que l'alumne sigui capaç d'elaborar un discurs eficaç, amb unes idees elaborades, amb contingut i arguments, també la retòrica necessita de la invenció, on i com trobar idees. Els sofistes van idear un mètode per extreure d'una causa tots els temes aprofitables continguts en aquesta¹⁰⁸. Els sofistes també havien de tenir una àmplia cultura general ja que havien de poder enfrontar-se amb qui fos sobre qualsevol tema i en tot moment.

La concepció antropològica dels sofistes pot qualificar-se de relativista, en l'ordre moral i l'ordre intel·lectual. Es tracta d'un humanisme relativista en el que l'home constitueix la mesura de totes les coses. Protàgoras: *“l'home és la mesura de totes les coses; de les que són, com a mesura del seu ser, i de les que no són, com a mesura del seu no ser; les coses són per mi tal com se'm apareixen; i per tu, també tal com se t'apareixen”*¹⁰⁹. Amb els sofistes i el seu model educatiu la educació grega i sobretot l'atenenca es torna predominantment cerebral i no esportiva, no dic que desaparegui l'educació esportiva però es comença a esfumar en aquest moment. L'esport passa a ser una professió i no un model de vida de tots els ciutadans¹¹⁰.

Sòcrates 470 aC-399 aC

Il·lustració 7 Gravats d'un sarcòfag Romà, Museu del Louvre.

Contemporani als Sofistes existeix la figura de Sòcrates (470 aC-399 aC). Sòcrates se'ns presenta com el portaveu de la vella tradició aristocràtica. Descrit per Plató com el més just dels homes del seu temps i per Xenofont és antiespeculatiu, bonifaci i moralitzant. És probablement l'únic dels grans filòsofs i pedagogs de la història que no va deixar constància escrita del seu mode d'entendre

¹⁰⁶Marrou, 1985, 78.

¹⁰⁷Còrax i Tísias.

¹⁰⁸Marrou, 1985, 79.

¹⁰⁹ Redondo i Laspalas, 1997, 224.

¹¹⁰Marrou, 1985, 87.

l'educació, la paraula escrita per ell era inútil des de el punt de vista de la formació humana¹¹¹. Sòcrates no es considera un mestre que té uns alumnes si no un ciutadà més que dialoga i tracta amb amics, mai va exigir que se li dones cap compensació econòmica i acusava als que si ho exigien de vendre's com a esclaus perquè estaven obligats a conversar amb qui pagava¹¹². Sòcrates s'oposa als sofistes, segons ell estan massa preocupats per la virtut política, per l'acció i la eficàcia, ell en nom de la posició tradicional en matèria educativa col·loca primer la ètica i no la virtut. Sòcrates no es tant comercial com els sofistes, utilitza el vell model i per ell l'educació és una qüestió de dons naturals i com desenvolupar-los, és una concepció més natural i seriosa de la pedagogia¹¹³. Sòcrates es manté fidel a la veritat i forma els seus deixebles en l'*areté*, en la perfecció espiritual i no en l'obtenció de poder com els sofistes. Per ell la *paideia* no havia de ser patrimoni d'uns quants que poguessin pagar-ho si no de tots, creia que tots els adolescents tenien capacitat per educar-se, però que alguns per comoditat o covardia no ho feien. La educació socràtica només té sentit si l'alumne té enginy i ganes d'aprendre, cada deixeble marca el ritme de l'educació, és ell el que es farà digne de conèixer la veritat i obtenir la virtut¹¹⁴. Sòcrates recrimina als sofistes el fet que redueixin l'educació a allò útil i ensenyable, i per ell el principal error dels sofistes és que volen fer de l'educació quelcom senzill. Diu: "*quan algú afirma que tot ho sap i que ho pot ensenyar per poc preu i en poc temps, no hem de pensar que és una broma?*"¹¹⁵.

En conclusió, per Sòcrates la *paideia* és el procés mitjançant el qual es pren consciència de que la finalitat de la vida es l'*areté*, tots els continguts que aprenem al llarg de la vida són secundaris i subordinats al verdader objectiu, conèixer que és bó i que és dolent. Per ell la *paideia* és un ideal de formació personal que només pot ser possible comunitàriament¹¹⁶.

¹¹¹ Redondo i Laspalas, 1997, 235.

¹¹² Redondo i Laspalas, 1997, 237.

¹¹³ Marrou, 1985, 84.

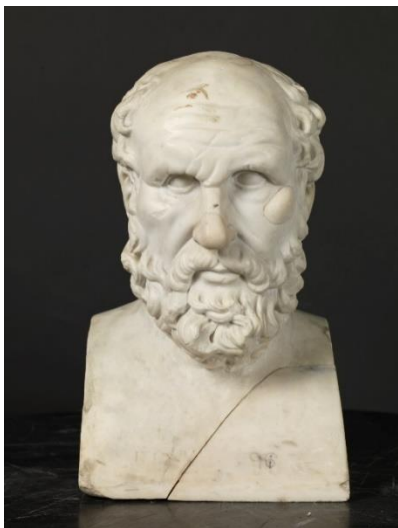
¹¹⁴ Redondo i Laspalas, 1997, 238.

¹¹⁵ Redondo i Laspalas, 1997, 239.

¹¹⁶ Redondo i Laspalas, 1997, 244.

Antístenes (444 aC-371 aC), nascut a Atenes era filòsof i el creador de l'escola dels Cínics, ensenyava que la virtut es l'únic bo i que els plaers materials són dolents. La filosofia d'Antístenes és un reflex del model de Sòcrates, el seu mestre¹¹⁷.

Isòcrates 436 aC-338 aC

Il·lustració 8 Reproducció d'un bust del Museu Capitolí, segle XVIII. Museu del Prado.

Isòcrates, nascut a Atenes, va estudiar amb els filòsofs més importants del seu temps, els sofistes com Gòrgies i Protàgoras, més endavant va estudiar també amb Sòcrates¹¹⁸. Va fundar una escola de retòrica a Atenes l'any 390 aC en la que ensenyava que el poder de la paraula havia de ser utilitzat amb finalitat democràtica. Isòcrates donava més importància a la moralitat i a la veritat que no a raonaments hàbils per guanyar debats,

com feien els sofistes. Va ser un dels personatges que més influència va exercir sobre els joves de la seva època¹¹⁹. Va voler ser orador, però al tenir poca veu i ser molt vergonyós es va decantar cap a la *logograia*, preparació de discursos per a persones envoltades de processos judicials¹²⁰. A partir d'Isòcrates el gènere de la conferència pública pren una importància que quedarà arrelada tant en la cultura hel·lenística com en la romana. Cal destacar que, degut a les seves insuficients qualitats oratòries, no pronunciava els seus discursos si no que els publicava¹²¹.

Les escoles en aquesta època seleccionaven curosament als seus alumnes, que vivien conjuntament com si es tractés de religiosos, cada escola tenia les seves regles i s'organitzaven debats públic entre escoles¹²². Isòcrates seleccionava els millors individus per formar-los i elevar-los a la condició de mestres, tots ells ja

¹¹⁷ Atkinson i Maleska, 1966, 28.

¹¹⁸ Bowen, 1985, 141.

¹¹⁹ Atkinson i Maleska, 1966, 28.

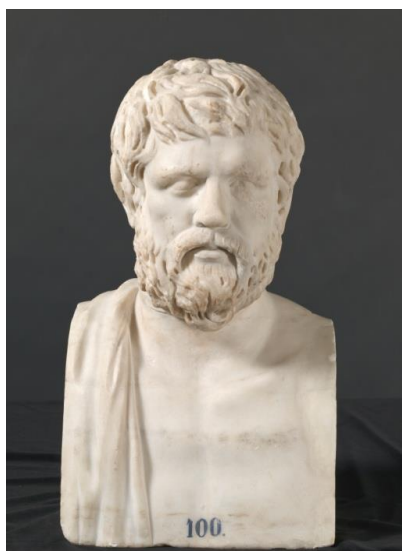
¹²⁰ Bowen, 1985, 141.

¹²¹ Marrou, 1985, 112.

¹²² Atkinson i Maleska, 1966, 28.

tenien un nivell, podríem dir que eren homes cultes. La seva ensenyança es basa en l'exaltació dels virtuts de la paraula¹²³

Xenofont 428 aC -355 i 350 aC

Il·lustració 9 Bust del segle II. Museu del Prado.

Xenofont va néixer a Atenes, va ser un dels més fidels seguidors de Sòcrates. Tenia un fort caràcter militar plasmat en les seves obres *Cyropedia* o *educació del jove Cir*, un tractat sobre la formació i conducta del perfecte governant i educador i *La república dels lacedemonis*: una obra en la que l'autor idealitza i defensa d'educació espartana¹²⁴. Estableix que la *paideia* és la base per el floreixement polític i que els espartans a traves de l'educació aspiren a tenir els millors soldats.

Xenofont ens relata l'educació femenina de les Espartanes i com es construeix tot el sistema educatiu espartà, *agogé*, ho fa a mode de alabança. Creu que l'educació a d'estar a càrrec de l'estat i no de la família¹²⁵.

Xenofont a les seves obres té una clara intenció de contribuir a una regeneració de la *paideia* atenenca, s'han d'introduir grans canvis ja que per ell la bona o mala educació és un factor essencial a l'hora d'explicar la grandesa o la decadència dels pobles¹²⁶. Per ell la clau per obtenir la superioritat dels grecs resideix en les costums, l'esforç i la virtut i no en les estructures i els sistemes de govern, per això critica obertament la seva *polis* i reconeix les virtuts d'altres pobles. Com he dit, ell defensa que l'educació ha de ser pública perquè els seus objectius són polítics¹²⁷ i proposa com a models més perfectes d'educació el persa i l'espartà. Per ell el millor model seria el que combines la virtut del bon soldat i la del bon agricultor, considera que

¹²³Marrou, 1985, 113.

¹²⁴ Redondo i Laspalas, 1997, 247.

¹²⁵Galino, 1973, 197.

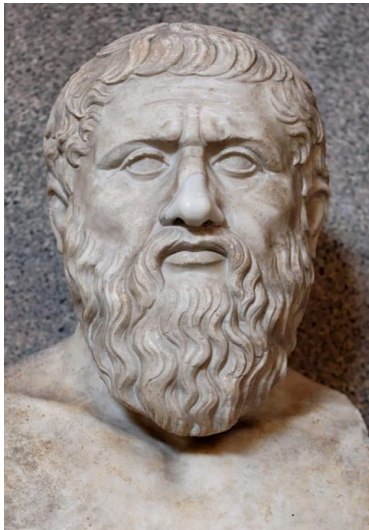
¹²⁶ Redondo i Laspalas, 1997, 247.

¹²⁷ Redondo i Laspalas, 1997, 248.

l'art de la guerra i el cultiu de la terra, són les dues millors activitats per a l'home lliure.

Cal destacar que per a Xenofont la *paideia* ha de ser fonamentalment moral, les escoles han de ser escoles de justícia i han de preparar a l'alumne per la vida en comunitat i donar-li formació ètica. També destacaria que Xenofont promulgava una educació de caràcter aristocràtic, segons ell la *paideia* i l'*areté* havien de ser patrimoni exclusiu dels millors, els que s'esforcen i tenen disciplina¹²⁸. Xenofont és un dels pocs escriptors antics que es preocupa per l'educació femenina; creu que la dona ha de rebre una educació i és el marit qui té l'obligació de formar a la seva dona, ja que s'haurà de fer càrrec de la vida familiar, que inclou la cura dels fills i del patrimoni familiar. Per ell home i dona són iguals per naturalesa, tenen la mateixa capacitat intel·lectual per esforçar-se i obtenir la virtut però les tasques que desenvolupen són diferents, la dona s'ocupa amb les coses de dintre la casa i l'home amb les de fora¹²⁹.

Plató 427 aC-347 aC

Il·lustració 10 Bust del segle IV aC, Museu Pio-Clementi del Vaticà.

Plató va néixer a l'inici de les guerres del Peloponès, en una família aristocràtica. Per ell la *paideia* és una espècie de modelació de l'individu, en busca de la bellesa, la virtut i el bé. Per educar-se es necessari realitzar durant tota la vida un esforç, que posa en tensió l'ànima per modelar-se a un mateix i fer brillar l'ideal de persona que un porta a dintre¹³⁰. Això serà possible si hi ha una purificació moral e intel·lectual de la persona. Divideix l'educació en dues fases la *trophé*, una formació de caràcter moral a partir dels costums i de la bellesa per l'educació i la

¹²⁸ Redondo i Laspalas, 1997, 249.

¹²⁹ Redondo i Laspalas, 1997, 251.

¹³⁰ Redondo i Laspalas, 1997, 253.

paideia, una educació a la que no tots arriben, ja que exigeix un esforç més intens i prolongat. Dintre d'aquesta fase és on trobem la gimnàstica, les matemàtiques, la dialèctica i altres ciències¹³¹.

Veiem en Plató una voluntat de que l'educació sigui comunitària. Per a l'educació cívica són necessàries una sèrie d'ensenyances, no escolars si no de caràcter quotidià i vital. Aquesta educació és molt valuosa i ha de ser transmesa de forma informal i composta per activitats i no doctrines, per exemple la comprensió de les lleis ha de ser assequible per a tots els ciutadans¹³². Per ell l'educació cívica a de tenir un caràcter poètic, musical i lúdic.

L'educació comunitària-cívica es l'esglaió més baix de l'educació, el propi de les masses. Les elits necessiten una educació superior, aquesta no s'obté amb la tradició sinó mitjançant la cultura, aquesta educació aspira a formar governants cultes i savis¹³³.

¹³¹ Redondo i Laspalas, 1997, 255.

¹³² Redondo i Laspalas, 1997, 306.

¹³³ Redondo i Laspalas, 1997, 310.

Els esports en el món grec, agón i pentatló

Històricament el món grec està molt relacionat amb la competició i els enfrontaments, tant política com culturalment. La paraula agón (ἀγών), significa enfrontament o competició, els grecs competien en els jocs olímpics, en els estadis preparats per aquests esdeveniments que duraven cinc dies. Es realitzen unes proves dites agons: la carrera, el pugilat, el pancraci i la carrera de cavalls. També existeixen unes altres proves, el *pentathlon*, en el qual es realitzen cinc esports: el salt, el llançament de javelina, el de disc, la carrera i la lluita que es valoren conjuntament¹³⁴. Les guerres mèdiques van despertar una confiança en els grecs, sobretot en les seves institucions i en la seva forma de vida, els van fer conscients de la importància de la participació en la *polis*. La cultura física va ser decisiva a l'hora de vèncer els perses, així que les ciutats gregues van dur a terme una educació de *Καλοκαγαθία*, on el paper de l'educació física era tant important com l'intel·lectual. La derrota atenenca contra Esparta a les guerres del peloponès van afectar Atenes en tant que van augmentar les diferències entre pobres i rics i l'esport va passar a ser encara més elitista. L'exèrcit va passar d'estar format per ciutadans a ser un exèrcit de mercenaris, això va mutar els ideals de la *polis*, l'element agonístic es va esborrar i l'actitud respecte l'activitat física es va esvaïr¹³⁵.

La primera olimpíada es va produir al 776 aC, data que marca una fita històrica, les olimpíades, que es feien cada 4 anys, es van convertir en una mesura de temps i es contava a partir de la primera olimpíada. Els jocs olímpics de l'antiguetat es van celebrar per últim cop el 393 dC, quan Teodosi I va prohibir tota celebració pagana. Les Olimpíades seguien uns rituals i un ordre establert que va perdurar al llarg dels anys. El primer dia es començava amb la cerimònia d'inauguració, també hi havia competicions de carreres, lluites i boxa per a joves de 12 a 18 anys¹³⁶.

¹³⁴ Navarro, JL, 2012, 17.

¹³⁵ García Romero F. 2015.

¹³⁶ Navarro, JL, 2012, 20.

En el segon dia de competició, s'iniciava l'activitat amb una solemne processó per l'hipòdrom i després d'aquesta s'iniciaven les carreres de carros i de cavalls. A la tarda es realitzava el pentatló, que era el llançament de disc, javelina, salt llarg, la carrera i la lluita lliure. Es finalitzava el dia amb un ritu funerari i una processó de vencedors en honor del Pélops¹³⁷, un heroi ancestral.

Carrera és disputava el tercer dia arrencava amb la processó dels *Hellanodikai*, o els ambaixadors de les polis i els competidors en el temple de Zeus, la qual, acabava amb el sacrifici públic de cent bous. Era el dia de les carreres. Es començava amb l'anomenada estadi, que era la més curta, 192 metres, i se seguia la crida diables, que era just el doble de l'anterior. També hi havia la carrera de llarga distància, ja que s'havia de córrer 5 quilòmetres. El final de la jornada venia recompensat amb un banquet. En l'art podem observar que els grecs representaven els atletes amb unes cames molt fortes i també grans pulmons, ja que són conscients que per ser un bon atleta no només es necessita velocitat sí no també resistència. Hi ha un tipus de carrera que consisteix en córrer amb tot l'armament que porta un hoplita, a part de fer un espectacle esportiu li donen un sentit militar a la prova¹³⁸.

Il·lustració 11 Àmfora panatenaica de figures negres 520aC, Museu Britànic, Mostra un Auriga.

El quart dia era el de les proves de combat. Al llarg del matí es celebrava la lluita lliure mentre que a la tarda era la boxa i el pancraci, un tipus de lluita violenta. Es tancava la jornada amb l'hoplitodrómos, la carrera amb armadura dels hoplites. Les regles del pancraci són molt més dures que les del pugliato, aquest últim ús veritablement lluita lliure mentes que l'altre té alguns límits¹³⁹.

¹³⁷ Pélops, Πέλοψ, heroi grec, fill de Tàntal i de Dione. Era natural de Frígia, va a l'Èlida, com a conseqüència de la guerra iniciada per Ilos contra Tàntal. Pélops va portar a Grècia molts tresors, i va introduir en aquell territori fins aleshores pobre, un luxe oriental.

¹³⁸ Navarro, JL, 2012, 20.

¹³⁹ Navarro, JL, 2012, 22.

Il·lustració 12 Escultura de bronze d'un llançador de javelina, del segle VaC, Museu del Louvre.

El llançament de javelina, com he dit, està inclosa dins de la prova de pentatló, en els Jocs Olímpics de l'antiguitat i en els Jocs Panhel·lènics. El llançament de javelina i les altres quatre proves del pentatló es va incorporar a les olimpíades l'any 708 a. C. La prova del llançament de javelina prové de la necessitat evident d'exercitar-se amb l'arma, ja sigui per caçar o per la guerra. Tant en el llançament de javelina com en el de disc els atletes es situaven a un extrem de l'estadi per tal de llançar-lo a l'altre punta¹⁴⁰.

El llançament de disc és una prova peculiar, ja que els grecs tenien una mentalitat util de l'esport, saltaven, corrien, lluitaven etc. esports que en la vida diària era possible utilitzar però el llançament de disc no és quelcom es fa a diari. Els discos utilitzats segons ens diu homer podien ser dos, el *diskos* de pedra i el *solos* de metall, ferro o bronze. Inicialment eren de pedra, com veiem descrit en *l'odissea*, més tard cap al segle VI aC van passar a fer-se de metall¹⁴¹.

La Carrera dita *stadion* o estadi (στάδιον) era una antiga carrera a peu que formava part del programa dels antics Jocs Olímpics i els altres Jocs Panhel·lènics. La lluita és una de les pràctiques esportives més recurrents a Grècia, practicant-la utilitzes tot el cos i com hem explicat es desenvolupa des de petits. La lluita es desenvolupa tant individualment com en conjunt en les proves del pentatló¹⁴².

La prova del salt, únicament el salt longitudinal està demostrat com a pràctica esportiva habitual, el salt d'altura, tot i que hi ha alguna representació de saltadors amb perxa, no formava part de cap prova en els esdeveniments esportius¹⁴³.

¹⁴⁰ Garcia Romero, 1994, 291.

¹⁴¹ Garcia Romero, 1994, 272.

¹⁴² Garcia Romero, 1994, 311.

¹⁴³ Garcia Romero, 1994, 258.

Conclusió

Un cop finalitzat el treball puc concloure que clarament l'educació de Esparta i Atenes són diferents. L'educació espartana és dirigida per l'estat, en canvi a Atenes és la família qui s'encarrega. Esparta té una educació completament militaritzada, l'objectiu de l'agogé és formar una ciutat d'herois. Els valors que busquen pels seus ciutadans són la prudència, la templança, la fortalesa i l'obediència, tot enfocat cap al benefici d'Esparta. En canvi, Atenes té una educació més completa, que combina ment i cos, educació física estava popularitzada a Atenes però no tenia un sentit militar sinó d'oci, és una educació cívica i no militar. Els espartans no eren il·letrats del tot, tenien nocions bàsiques d'escriptura i lectura, donaven importància a l'aprenentatge musical i de la dansa, que està relacionada amb la gimnàstica. Només els ciutadans espartans i els nascuts a la comarca tenien accés a l'educació, independentment de l'estament social al que pertanyien havien d'estar educats per l'agogé. Els atenencs tenien una formació més àmplia, a part de practicar esports aprenien gramàtica, música, i ciències. Com que l'educació era a càrrec de la família només els nobles i privilegiats podien costejar-la, fins a l'aparició de l'escola, que va permetre que les classes baixes obtinguessin una mínima formació, que no era completa, ja que els estudis superiors eren molt costosos. Els encarregats de l'educació a Esparta eren els paidonomos, funcionaris que entrenen els joves militarment des de els 7 anys. En canvi a Atenes hi ha diferents mestres com el gramatikos, el citarista o el paidotriba.

Sobre l'educació femenina a l'antiga Grècia tenim escassa informació, ho trobem a les fonts clàssiques com quelcom pintoresc i no relatat amb detalls. Tot així crec que és una via d'investigació molt interessant i poc estudiada. He pogut detectar grans diferències entre l'educació femenina espartana i l'atenenca. Bàsicament perquè a Esparta trobem fonts que ens en parlen i sobre Atenes no he trobat cap informació útil, mes que meres especulacions a partir de l'art. S'atribueix a Licurg el fet que a Esparta les dones rebin una educació, esportiva i força semblant a la dels nois exceptuant els esports de lluita. Les noies espartanes reben aquesta formació per tal de ser bones esposes i sobretot bones mares i donar a Esparta fills vigorosos. Per altra banda les atenencs només rebien una formació domèstica i podria ser, segons esta representat en l'art, que practiquessin natació i la carrera.

L'apartat dels mestres m'ha mostrat diferents formes d'entendre l'educació pels grecs. Ho podria dividir en dos, els que són partidaris d'una educació útil per l'estat i els que defensen una educació per l'individu. Els sofistes van ser els primers pedagogs d'ensenyança superior. Van fer de l'educació una professió, són els primers a cobrar pels seus serveis; aquesta era la principal crítica que van rebre, sobretot per Sòcrates. Ensenyaven l'art de la política, a persuadir, i nocions de dialèctica, l'art de parlar i retòrica tot encarat a guanyar qualsevol discussió. En canvi Sòcrates, defensor de la vella tradició aristocràtica, defensava que la finalitat de la paideia era l'areté. Segons ell l'educació havia de ser pels que tenien enginy i ganes d'aprendre i no pels que podien pagar-la. Isòcrates, deixeble de Sòcrates però també dels sofistes va ser molt influent en l'època. Ell no pronunciava els discursos si no que els escrivia, formava els mestres i per ell la millor virtut era la paraula. El més jove d'ells, Plató defensava que la paideia havia de servir per modelar a l'individu i així obtenir la bellesa, la virtut i el bé. Per ell educació era un procés que es perllongava tota la vida. L'educació havia de ser comunitària i de caràcter quotidià, basada en activitats i no doctrines. Creia que la població havia de tenir una educació però, eren les elits les que havien d'accedir a una educació superior, ja que els governants han de ser cultes i savis. Per últim, Xenofont idealitza el model espartà. En un temps tan marcat per la guerra, Esparta tenia els millors soldats, i ell volia regenerar la paideia atenencament assimilant-la a l'espartana. Crítica a la seva *polis* sobretot per les estructures de govern, creu que la superioritat dels grecs resideix en els costums l'esforç i la virtut.

Després de veure la importància dels esports en el món grec vaig decidir redactar un apartat sobre els esports i la importància dels jocs olímpics en la societat. Els jocs olímpics es van convertir en una mesura del temps, es contava a partir de la primera olimpíada, i es celebraven cada 4 anys. La majoria d'esports de l'època estan enfocats a pràctiques militars com la lluita o el llançament de javelina, per tant podria concloure que la cultura grega estava enfocada a l'art de la guerra en la majoria dels àmbits, tant en els esports com en l'educació i la política.

En conclusió, aquest treball m'ha servit per aprendre com era la societat espartana i la d'Atenes al segle V aC, quin model educatiu tenien, quines polítiques respecte aquest sistema es feien i quins eren els principals mestres i corrents. Crec que ha estat un procés d'aprenentatge molt bo, enfocadament a un període històric sobre el qual m'agradaria

indagar i fer recerca, sobretot en l'educació femenina. Aquest treball m'ha servit per conèixer els aspectes principals de l'educació i ara que la conec m'agradaria poder profunditzar en ella. Respecte a les fons utilitzades, he trobat la majoria de llibres situats en l'apartat d'educació de la biblioteca de lletres, excepte les fonts clàssiques i els que he utilitzat per a l'apartat històric. Bona part de la bibliografia l'he trobada en línia, a la UNIR o accessible en PDF.

Fonts literàries

- Homer. (2005). *Ilíada*. Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- Homer. (2010). *Odissea*. Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- Plutarc. (1962). *Licurgo, a Vides Paral·leles*. Barcelona, Vergara.
- Plutarc. (1985). *Sobre la educacion de los hijosa Obras morales y de costumbres*, vol. I. Madrid, Gredos.
- Tucídides. (1990). *Historia de la guerra del Peloponeso*, vol I. Madrid, Gredos.
- Xenofont. (1973). *La República de lo Lacedemonios*. Madrid, Instituto de Estudios Políticos.

Bibliografia

- Atkinson, C i Maleska, E. (1966). *Historia de la educación*. Barcelona, Martinez Roca.
- Bowen, J. (1985). *Historia de la educación occidental, (t.1): El mundo antiguo: Orientepróximo y mediterráneo (2000aC-1054d.C)*. Barcelona, Herder.
- Cabrera, AC. (2012). *La educación infantil en Esparta, Las “paides” y las “puellae”: aspectos de la infancia femenina en la antigüedad clásica*. Valencia, SEMA
- Ducat J. (2006). *Spartan education. Youth and society in the Classical Period*. Swansea: ClassicalPress of Wales.
- Edward J. (2006). *City and school in late antique Athens and Alexandria*. University of California Press.

- Espinosa, D. (2006-2007). *La educación griega y sus fuentes: aproximación a las épocas clásicas y helenísticas en Atenas*. Espacio, Tiempo y Forma, Serie II, Historia Antigua, Madrid, UNED.
- Fernández, P. (1996). *Historia antigua universal II, El mundo Griego*. Madrid, UNED.
- Fornis, C. (2003). *Esparta. Historia, sociedad y cultura de un mito historiográfico*. Barcelona, Crítica.
- Galino, MA. (1973). *Historia de la educación, edades antigua y media*. Madrid, Gredos.
- García Romero F. (2015). *Deporte y educación en la Grecia clàssica* a Actas del Congreso Internacional de Historia del Olimpismo “Conrado Duránte”
Materiales para la historia del deporte 15, 17-36.
- García Romero F. (1992). *Los Juegos Olímpicos y el deporte en Grecia*. Sabadell, AUSA.
- García Romero F. (2005). *In corpore sano. El deporte en la Antigüedad y la creación del moderno olimpismo*. Madrid, Sociedad Española de Estudios Clásicos.
- García Romero F. (2016). *Educación física femenina en la Grecia arcaica y clásica: una comparación entre Esparta, Atenas y las ciudades ideales*. Revista Italiana de Pedagogía del Deporte, Universidad Complutense de Madrid.
- Hansen, MH. (1993). *La Democratie Athenienne*. Paris, Les Belles Lettres.
- Hornblower, S. (1985). *El mundo griego 479-323 aC*. Barcelona, Critica.
- Joyal M., McDougall I. &Yardley J.C. (2009). *Greekand Roman Education*. A Sourcebook. London-New York, Routledge.

- López, R. (1989). *Historia de Grecia antigua*. Madrid, Cátedra.
- Marrou, H. (2004). *Historia de la educación en la Antigüedad*. Madrid, Akal.
- Myszkowska-Kaszuba M. (2014). *The only women that are mothers of men. Plutarch's creation of the spartan mother*. Graeco-latina Brunensia, 19. University of Wrocław, University of Liverpool.
- Oliva, P. (1983). *Esparta y sus problemas sociales*. Madrid, Akal.
- Peláez Malagón, J.C. (2001). *La educación del adolescente en la antigüedad clásica, El modelo griego*. Nº. 4, 200. Méxic, Sincronía.
- Pomeroy, S.B. (2012). *La antigua Grecia. Historia política, social y cultural*. Barcelona, Crítica.
- Pomeroy, S.B. (2002). *Spartan women*. Oxford, University Press.
- Redondo, E i Laspalas, J. (1997). *Historia de la educación, I Edad Antigua*. Madrid, Dykinson.
- Rodríguez, M. (2014). *Alcmán y la educación femenina espartana: coros y deporte*. Universitat Computense de Madrid.
- Ruiperez, MS i Tovar A. (1972). *Historia de grecia*. Barcelona, Montaner y Simón.
- Sanchis Altava, C. (2005). *Música y Educación en la Antigüedad Griega*. Revista trimestral de pedagogía musical, Nº 64, 17-24. Universitat de la Rioja.
- Too Y.L. (2001). *Education in Greek and Roman Antiquity*. Leiden. Brill.

Annexos

Glossari

He redactat un petit glossari de diferents mots utilitzats en el treball per tal de fer més comprensible la lectura. Les definicions les he extret de: Encilopedia.cat, Encyclopedia.com, Diccioniari.cat i Viquipèdia.

- Agogé: educació espartana, militarització de tota la vida privada i col·lectiva, el tret més característic i definitori de la societat lacedemonia.
- Agón: tipus de competició, batalla, prova o concurs, especialment en el context dels Jocs Olímpics.
- Alcibiades Ἀλκιβιάδης, (450 aC-404 aC) fou un destacat general i polític atenès del segle V aC. Era fill de Clínie d'Atenes i nebot de Pèricles.
- Alexandre III el Gran o Alexandre el Magne Μέγας Αλέξανδρος, (356 aC-323 aC) va ser rei del regne grec de Macedònia, conqueridor de l'Imperi persa i un dels líders militars més importants del món antic.
- Anatrope: era el període de criança.
- Antístenes Ἀντισθένης, (444 aC- 365 aC) fou un filòsof cínic atenenc, fill d'un altre filòsof del mateix nom. Va fundar l'escola dels cínic. Va florir durant el segle IV aC.
- Apellà: va ser la popular assemblea deliberant de l'antiga Grècia a la ciutat-estat d'Esparta.
- Apotetas: lloc on els espartans llançaven als delinqüents i als “no aptes”.
- Arconts: nom que rebien els governants en diverses *polis* de l'antiga Grècia.
- Areòpag: Consell aristocràtic d'Atenes.
- Areté: “excel·lència” és un dels conceptes crucials de l'Antiga Grècia; tanmateix, és difícil precisar amb exactitud el seu significat estrany i ambigu. En la seva forma més general, per a alguns sofistes l'areté és l' “excel·lència” o prominència en el cultiu de l'eloqüència.

- Arkhé: era el principi fonamental, que era l'origen i causa de totes les coses. La determinació de l'arkhé va ser un dels objectius centrals dels filòsofs presocràtics.
- Arístides Αριστείδης, (530 aC - 468 aC), fou un general i home d'estat atenès fill de Lisímac.
- Askesis: exercici o disciplina espiritual, és un exercici incessant, una lluita pel perfeccionament interior.
- Boule: fou l'assemblea deliberant o consell a Grècia.
- Cimó I Κίμων, fou un atenenc fill d'Estesàgores i germanastre de Milcíades el Vell; fou desterrat d'Atenes per Pisístrat i durant el seu desterrament va guanyar dues vegades als jocs olímpics, les curses de carros.
- Cir II el Gran (600 aC - 530 aC) fou rei d'Anshan i rei de reis de l'imperi persa.
- Citarista: mestre de música.
- Cizic: batalla naval a l'any 410 aC. Una ciutat grega de la Propòntida, a Mísia.
- Clístenes Κλεισθένης, (570 aC - 507 aC) fou un noble atenenc de la família dels alcmeònides. És reconegut com el reformador de la constitució de l'antiga Atenes que va posar els fonaments de la democràcia entorn de l'any 508 aC.
- Darios I el Gran (540 aC - 485 aC) fou rei de Pèrsia de la dinastia aquemènida.
- Didascalos: mestre.
- Egospotamos va ser un enfrontament naval lliurat entre Atenes i Esparta en el marc de la Guerra del Peloponès el 405 aC. a la desembocadura d'aquell riu.
- Eirens: nom que rebien els espartans de 16 a 20 anys.
- Eklesia: la principal assemblea de la democràcia d'Atenes a l'antiga Grècia.
- Ephebos: nom dels joves atenencs que arribaven a l'edat de 18 anys i durava fins als 20 anys en què esdevenien homes i eren admesos en tots els drets i deures dels ciutadans excepte aquells que per llei no es podien exercir fins a edat més avançada.
- Estrategos: fou un ofici militar a Grècia, equivalent a general.

- Eugenesia: és una filosofia social que defensa la millora dels trets hereditaris humans mitjançant diverses formes d'intervenció manipulada i mètodes selectius d'humans.
- Filip II de Macedònia: (382 – 336 aC) fou rei d'aquesta zona al nord de Grècia del 356 al 336 aC. La seva habilitat política i militar li permeté, en primer lloc, unificar tot el seu regne i crear un exèrcit i una economia forts
- Gerousia: fou un consell d'ancians que era l'equivalent del senat a la major part dels estats dòrics.
- Gramatikos: fou l' especialista en gramàtica
- Gymnasion: era una institució dedicada a la instrucció física i espiritual. També funcionava com una instal·lació d'entrenament per competidors en jocs públics.
- Heliea: fou el tribunal suprem de l'antiga Atenes.
- Hellanodikai: eren els jutges dels Jocs Olímpics antics.
- Heròdot d'Halicarnàs Ἡρόδοτος Ἀλικαρνασσεύς, (484 aC - 425 aC) va ser un historiador i geògraf grec.
- Hipòdrom: nom donat pels grecs al lloc amb condicions apropiades per celebrar curses de cavalls, tant de carros com de cavalls sols.
- Hippeis: en temps antics, a Grècia, els ciutadans pertanyents a la cavalleria.
- Homoioi: era el nom amb què s'anomenava als ciutadans d'Esparta a l'antiguitat.
- Hoplitodrómos: carrera d'hoplitas, era una carrera de peu antiga, formava part de les Olimpíades i d'altres Jocs Panhel·lènics.
- Iliotes: eren els individus que pertanyien a la classe social inferior a Esparta.
- Imperi persa: imperi antic dels aquemènida que s'estenia a l'oest fins a Líbia i el Danubi i a l'est fins a l'Indus i el Turquestan xinès.
- Isòcrates d'Atenes Ἴσοκράτης, (436 aC - 338 aC) fou un famós orador i retòric atenenc.
- Laurion: foren unes muntanyes d'Àtica, al sud de la regió, que tenien mines de plata.
- Leònides Λεωνίδας, (540 aC - 480 aC) fou un rei d'Esparta, el dissetè de la dinastia Agíada.

- Lesjé: comissió d'ancians.
- Licurg Λυκοῦργος, (800 aC-730aC) fou un legislador espartà. La seva vida, totalment mítica, és narrada de manera molt diferent pels diversos autors de l'antiguitat i la realitat dels fets que s'esmenten és més que dubtosa.
- Lisandre Λύσανδρος, (mort el 395 aC) fou un general espartà, el més gran de tots els militars espartans.
- Marató: Batalla lliurada a la plana de Marató, costa Nord-Est de l'Àtica, al mes d'agost del 490 aC.
- Mardonι Μαρδόνιος, (mort el 479 aC) va ser un comandant persa durant les Guerres Mèdiques al segle V aC.
- Mícale: fou una de les dues principals batalles de la segona guerra mèdica que acabaren amb la invasió de persa de Grècia. La batalla va tenir lloc el 27 d'agost del 479 aC a Mícale.
- Nícies d'Atenes Νικίας, (470 aC-413 aC) fou un general atenenc de la guerra del Peloponès.
- Notion: va ser una antiga *polis* grega de la costa oest d'Anatòlia. El 406 aC. va ser una victòria naval espartana a la guerra del Peloponès.
- Paideia: la formació i l'educació del membre ideal de la *polis*. Incorporava matèries tant teòriques com pràctiques i estava enfocada cap a la socialització dels individus dins de l'ordre aristocràtic de la *polis*.
- Paidonomos: magistrat especialitzat que supervisava l'educació.
- Paidotriba: mestre de gimnàstica.
- Palaistra: era l'escola de lluita a l'Antiga Grècia. Les pràctiques que no requerien gaire espai, com ara la lluita i la boxa, també hi tenien lloc.
- Pancraci: és una violenta forma de lluita que va aparèixer el 648 aC, a la 33 olimpíada, com a combinació de la lluita i el pugilat.
- Pausànies Παυσανίας, (mort el 467 aC) fou un general espartà del segle V aC, fou regent d'Esparta de la branca agíada de la família reial laucedemònica, fill de Cleombrot d'Esparta i Alcatea o Alcitea; i nebot de Leònides I.
- Pedagogos: l'esclau que acompanyava els nens a l'escola.

- Pentacosimedimnes: nom donat a la primera classe dels habitants d'Atenes, compost per ciutadans que tenien un ingrés anual de cinc-cents medimes o mesures, tant en grans com en líquids. Com eren els més opulents, va ser d'entre ells que es van extreure els primers magistrats, segons la disposició de les lleis de Soló.
- Pentatló: disciplina atlètica dels Jocs Olímpics i altres Jocs Panhel·lènics que es disputaven a l'antiga Grècia.
- Pentecontecia: Període de cinquanta anys, és el terme que s'usa per referir-se al període de la Història de Grècia que comprèn des de la derrota dels perses en la Segona Guerra Mèdica en Platea el 480 aC, fins a l'inici de la Guerra del Peloponès el 433 aC.
- Pèricles Περικλῆς, (495 aC - 429 aC) va ser un home d'estat grec atenenc tan important que va donar nom a tot el segle V aC, segle de Pèricles.
- Periecoi: fou la denominació dels habitants d'un districte a l'entorn d'una ciutat concreta, però és més usat per classificar a la població depenent, que vivia fora de les muralles o als districtes allunyats d'una ciutat hegemònica.
- Pisistrat Πεισίστρατος, (600 aC-527 aC) Fill d'Hipòcrates i parent de Soló per part de mare, fou tirà d'Atenes. Va prendre el poder vers l'any 560 aC i el va conservar fins que va morir, tret de dos períodes en què va viure a l'exili.
- Platea: darrera batalla de les Guerres Mèdiques al sud de Grècia. Va tenir lloc el 479 aC entre una aliança de les *polis* gregues d'Esparta, Atenes, Corint, Mègara i d'altres contra els perses.
- Plató Πλάτων (427 aC - 347 aC) va ser un filòsof d'immensa influència en l'antiga Grècia.
- Plistoanacte Πλειστοάναξ, (mort el 408 aC) rei d'Esparta de 455 a 445 aC. i de 426 a 409 aC. Era fill de Pausànias, el vencedor de la batalla de Platea, i membre de la família dels Agíades.
- Plutarc Πλούταρχος, (46 - 120) va ser un historiador i assagista grec que va viure en temps de la Grècia romana. És conegut sobretot per la seva col·lecció de biografies de personatges grecs i romans titulada *Vides paral·leles*.

- *Polis*: A la Grècia clàssica, nom que designa la ciutat estat, el marc essencial on es desenvolupà i s'expandí la civilització grega fins a l'època hel·lenística.
- Protàgores d'Abdera Πρωταγόρας (485 aC.- 411 aC.) va ser un sofista grec. Admirat expert en retòrica que recorria el món grec cobrant elevades tarifes pels seus coneixements sobre el correcte ús de les paraules o ortoèpia
- Pugilat: boxa grec antic és un esport que es remunta com a mínim al segle VIII aC. i que es practicava en les *polis* gregues en diversos contextos socials.
- Salamina: va ser una batalla naval entre les *polis* gregues i l'Imperi Persa que va tenir lloc el 480 aC als estrets entre el Pireu i l'Illa de Salamina, a prop d'Atenes.
- Sòcrates Σωκράτης, (470 aC - 399 aC) fou un filòsof de l'antiga Grècia que es considera el fundador de la filosofia occidental.
- Sofistes: mestres ambulants que oferien els seus ensenyaments sovint a canvi de diners. Es guanyaven la vida preparant els alumnes per a la vida a la *polis* mitjançant l'ensenyament de l'excel·lència o areté.
- Soló Σόλων, (638 aC i 558 aC) va ser un famós estadista, legislador i poeta grec. Conegut principalment per la seva tasca legislativa per a resoldre els problemes socials
- Stadion: construcció tancada amb graderies per als espectadors, destinat a competicions esportives.
- Symposia: part d'un banquet que tenia lloc després del menjar.
- Talasocràcia: és un concepte geoestratègic que denota l'estat els dominis del qual són principalment marítims. És la força o govern que es basa en el domini del mar i el conjunt de factors del poder marítim.
- Temístocles Θεμιστοκλής (525 / 514 aC- 464 / 449 aC) va ser un militar grec, famós pel seu paper a la segona guerra mèdica.
- Termopiles: és un famós pas de Grècia entre Tessàlia i Lòcrida, únic lloc pel qual es podia entrar des del nord cap al sud de Grècia. Ocorreguda l'any 480 aC, va ser la primera batalla de la Segona Guerra Mèdica.

- Teodosi I el Gran (347 - 395) fou emperador d'Orient (379–395). Fou escollit per l'emperador d'Occident Gracià, va passar a ser emperador de les dues parts de l'Imperi Romà.
- Thetes: a l'antiguitat, a Grècia, el ciutadà més baix que es col·locava a l'escala social.
- Tucídides Θουκυδίδης, (460 i 455 aC – 400 aC) fou un historiador grec i l'autor de la Història de la guerra del Peloponès, on recull la guerra del segle V aC entre Esparta i Atenes. Es considera el primer treball històric científic, descrivint el món humà produït per humans amb motius senzills, sense cap intervenció dels déus.
- Xenofont Ξενοφῶν, (428 aC - 355 i 350 aC) fou un escriptor, historiador i militar grec, cèlebre pels seus escrits sobre la cultura i la història gregues.
- Zeugitai: en temps antics, un camperol ric que podia armar-se i servir com hoplita.

Catàleg de les naus

Els pobladors d'Eubea, els abants, gent molt enardida, i els de Calcis, d'Erètria, d'Histiea, rica en vinyes, de Cerint⁸⁵ costanera i de Díon,⁸⁶ ciutat enlairada, i els habitants de Carist i els d'Estira,⁸⁷ tots eren guiats per Elefènor,⁸⁸ descendent d'Ares i fill de Calcodont, cabdill dels abants d'ànim coratjós; amb ell arribaren els ràpids abants, amb els cabells de la nuca penjant, llancers deleirosos de rompre amb les piques de freixe les cuirasses en el pit de l'enemic. El seguien a l'una quaranta naus negres.

També hi havia els habitants d'Atenes,⁸⁹ ciutat ben bastida, el poble del magnànim Erecteu,⁹⁰ que, engendrat pel sòl fecund, Atena, filla de Zeus, en altre temps, va criar i va establir a Atenes en el seu opulent santuari. Allí els joves atenesos li sacrificuen cada any⁹¹ braus i anyells per fer-la propícia. Els comandava Menesteu,⁹² el fill de

Οἱ δ' Εὐβοίαν ἔχον μένεα πνεύοντες Ἄβαντες
 Χαλκίδα τ' Εἰρέτριάν τε πολυστάφυλόν θ' Ἰστίασαν
 Κήρινθόν τ' ἔφαλον Δίου τ' αἰπὺ πτολίεθρον,
 οἳ τε Κάρυστον ἔχον ἠδ' οἳ Στύρα ναιετάασκον,
 τῶν αὐθ' ἡγεμόνευ' Ἐλεφήνωρ ὄζος Ἄρηος
 Χαλκωδοντιάδης μεγαθύμων ἀρχὸς Ἀβάντων.
 τῷ δ' ἄμ' Ἄβαντες ἔποντο θοοὶ ὄπιθεν κομόωντες
 αἰχμηταὶ μεμαῶτες ὄρεκτῆσιν μελίησι
 θώρηκας ῥήξειν δηῖων ἀμφὶ στήθεσσι·
 τῷ δ' ἅμα τεσσαράκοντα μέλαινα νῆες ἔποντο.

Οἱ δ' ἄρ' Ἀθήνας εἶχον εὐκτίμενον πτολίεθρον
 δῆμον Ἐρεχθῆος μεγαλήτορος, ὃν ποτ' Ἀθήνη
 θρέψε Διὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρουρα,
 κὰδ δ' ἐν Ἀθήνης εἶσεν ἔψ' ἐν πίονι νηῶ·
 ἔνθα δέ μιν ταύροισι καὶ ἀρνείοις ἰλάονται
 κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐνιαυτῶν·

Il·lustració 13 Fragment del catàleg de les naus on apareix Atenes.